

Bland ”rationella asketer” och ”ädla vildar”

Etniska relationer inom svensk längdskidsport från sekelskifte till mellankrigstid

ISAK LIDSTRÖM

Malmö högskola

Historiskt har längdskidåkning haft en framträdande plats i den svenska idrottsnationalismen. Manliga skidåkare har i detta sammanhang fått förkroppsliga ett folkhälteideal där tysthet, strävsamhet, jantelag och skogsarbete varit centrala beståndsdelar. Etniska relationer inom denna vinteridrott har emellertid hamnat i skymundan, inte minst vid beaktande av skidåkningens betydelse som samisk identitetsmarkör. Denna uppsats tar därför avstamp i idrottens kontrastering mellan ”svenskheter” och ”samiskhet” som, visar det sig, var särskilt påtaglig i den moderna skidsportens ungdom.

Skidåkningens parallella identiteter

I den svenska längdskidåkningens historia går det att hitta två parallella och delvis konkurrerande berättelser.² Det nationalistiska spåret har handlat om skidåkningens romantiska koppling till vinterlandskap, naturromantik, polarfärder, nationella myter och manlighet. Dessa företeelser kom att bli markörer för Sverige och svenskhet under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.³ I den andra berättelsen framträder längd-
Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. Jag vill rikta ett stort tack till de anonyma granskare, vars synpunkter varit mycket konstruktiva och värdefulla för uppsatsens slutgiltiga utformning.

2. Sverker Sörlin, "Nature, Skiing and Swedish Nationalism", *The International Journal of the History of Sport*, 12:2 (1995) s. 148.

3. Se t.ex. Sörlin (1995); Emil Dickson, "För framtidens segrar: Om nationalism och tävlan i svensk skidloppning 1897–1924", *Idrott, Historia & Samhälle* (2009); Isak Lidström, "Att göra folk av skidlöpare: Nationen, regionen och kampen om Vasaloppet 1922–1931", *Idrott, Historia & Samhälle* (2014a); Isak Lidström, *Zorn, kyrkloppen & idrottsrörelsen: Kampen om längdskidåk-*

Isak Lidström, f. 1988, är fil. mas. i historia och doktorand vid institutionen för idrottsvetenskap, Malmö högskola. Har tidigare skrivit om längdskidåkningens historia i *Zorn, kyrkloppen och idrottsrörelsen: Kampen om längdskidåkning i Vasaloppets förhistoria* (2015) och om idrottens historia i *Estlands svensksbygd*.

E-post: isak.lidstrom@mah.se

skidåknningen som en samernas idrott; som tävlingsform beskriven redan under 1500-talet av Olaus Magnus i *Historia de gentibus septentrionalibus* ("Historia om de nordiska folken").⁴ I Norge har på samma sätt två parallella berättelser som samexisterat understundom kommit på kollisionskurs med varandra. Bland annat har det hävdats att skidåknningen varit samisk till sitt ursprung, men att den i kölvattnet av den norska nationalismens genomslag blivit omstöpt till en central symbol för den nationella identiteten i Norge.⁵

Idrott och samisk identitet är ett i princip obehandlat tema inom svensk idrottsforskning.⁶ Desto fler studier inom detta växande fält har gjorts i Norge. Där har idrotten betraktats som en central identitets- och skapande plattform som från det sena 1900-talet och framåt varit en integrerad del i samernas etnopolitiska strävanden.⁷ Helge C. Pedersen har gått längre tillbaka i tiden och då kunnat konstatera att skolidrotten och den moderna skididrottsrörelsen i de samiska kärnområdena i Finnmark, Nordnorge, hade en ringa betydelse för den statliga förnorskningspolitik

ningen i Vasaloppets förhistoria (Mora 2015); Leif Yttergren, *I och ur spår! En studie om konflikter och hjältar i svensk skidsport under 1900-talet* (Lund 2006) kap. 3.

4. Sörlin (1995) s. 147–148. Se även Roland Huntford, *To planker og en lidenskap: Skiløpningens historie* (Oslo 2006) s. 24–32; Thor Gotaas, *Femmila: Skisportens manndomsprøve* (Oslo 2013) s. 15.

5. Se t.ex. E. John B. Allen, *The culture and sport of skiing: From antiquity to World War II* (Amherst 2007) s. 7. Se även Hartvig Birkely, *"I Norge har lapperne først indført skierne"* (Iggaldas 1994) s. 10, 110–112.

6. Josef Fahlén & Eivind Å. Skille, "Samisk idrett og statlig politikk i Sverige og Norge" i Helge C. Pedersen & Eivind Å. Skille (red.), *Utanfor sporet? Idrett, identiteter og regionalisme i nord* (Vallset 2016); Josef Fahlén & Eivind Å. Skille, "State sport policy for indigenous sport: Inclusive ambitions and exclusive coalitions", *International Journal of Sport Policy and Politics* 9:1 (2017) är två undantag som båda behandlar samisk idrott och statlig idrottspolitik i Sverige och Norge. Etniska stereotyper kring samer som idrottsutövare har behandlats delvis eller kortfattat av Jan Samuelsson, "Skidåknningen, mannen och det nationella", *Idrott, Historia & Samhälle* (2001) s. 72–73, och Stein R. Mathisen, "Modernitet og etnisk identitet i Nord-Norge", *Nord Nytt – Nordisk Tidsskrift for Folkelivsforskning* 54 (1994). Se även Birkely (1994).

7. Kolbjørn Rafoss, "Sport and cultural identity: Organization among the Sami people", i Leena Laine (red.), *On the fringes of sport* (Sankt Augustin 1993); Kolbjørn Rafoss & Kirsti Pedersen, "Sport in Finnmark and Saami districts", *Scandinavian Journal of Sports Science* 11:1 (1989); Helge C. Pedersen, "Sport, Ethno-Politics and Sámi identity in Northern Norway: The Organizing of the Sámi Sports Movement", *Scandinavian Sport Studies Forum* (2011); Helge C. Pedersen, "Skiing and divergent ethnic identities in the multiethnic Northern Norway", *National Identities* 16:4 (2014); Eivind Å. Skille, "Ethno-politics and state sport policy: The case of how the Sámi Sport Association-Norway challenged the Norwegian confederation of sport's monopoly for state subsidies to sport", *Scandinavian Sport Studies Forum* (2012); Eivind Å. Skille, "Lassoing and reindeer racing versus 'Universal' Sports: Various routes to Sami identity through sports", i Chris Hallinan & Barry Judd (red.), *Native Games: Indigenous Peoples and Sports in the Post-Colonial World* (Bingley 2013).

som i övrigt riktade sig mot landets samer. Den organiserade längdskidåkningsgruppen gav snarare upphov till en modernisering av samisk skidkultur och blev ett betydelsefullt inslag i samisk identitetsformering.⁸ Bland samiska grupper i Nordland fylke i Norge hade längdskidåkningsgruppen, som Geir Grenersen visat, en central betydelse decennierna efter andra världskrigets slut. Eftersom det fanns få områden i offentligheten där den samiska identiteten kunde framhävas, kom framgångar och segrar i skidlopp att stå som uttryck för samisk styrka och självhävdelse i en tid när den etnopolitiska rörelsen i Norge ännu inte skjutit ordentlig fart.⁹ Skidåkningens särskilda status för samer i Norge har även uppmärksamats av Stein R. Mathisen som menar att samers segrar över norska medtävlare ofta haft en dubbel betydelse. Att besegra en medtävlare har även varit ett sätt att besegra de nedsättande och segslitna föreställningarna om samernas förment bristande fysiska förmågor.¹⁰

Vad gäller samers integration i det tidiga 1900-talets organiserade skididrottsliv finns en betydande skillnad mellan Norge och Sverige, vilket Hartvig Birkely påtalat. Under lång tid hade samer i Norge mycket små möjligheter att delta i de mest betydelsefulla tävlingarna, något som bland annat hade logistiska orsaker – inte minst de dåliga kommunikationsmöjligheterna mellan Nord- och Sydnorge.¹¹ I Sverige var situationen den motsatta, med en utbyggd järnväg som gjorde transporter möjliga till tävlingar i landets centrala delar. När Föreningen för skidlöpningsfrämjande (Skidfrämjandet) strax före sekelskiftet 1900 började arrangera de påkostade och publikdragande nationella tävlingarna i skidåkning fanns också åtskilliga samer representerade. Att det förhöll sig så berodde framför allt på att Skidfrämjandet, strax efter bildandet år 1892, verkade aktivt för att sprida skidpropagandan i Lappland genom att

8. Helge C. Pedersen, "Idrett – et minoritetspolitisk redskap? Skole og idrett i Indre Finnmark i mellom- og etterkrigstiden", *Idrett, Historia & Samhälle* (2013a); Helge C. Pedersen, "Skiing and Sport in the Core Sámi Area of Norway, 1927 to 1964: Organisation, Modernisation and Minority Policy", *The International Journal of the History of Sport* 30:6 (2013b).

9. Geir Grenersen, *Kulturell gjenreisning i et markesamisk kjerneområde: I spenningsfeltet mellom forskning, politikk og folkelig selvforståelse* (Tromsø 1995) s. 206–211; Geir Grenersen, *Ved forskningens grenser: Historien om et forskningsprosjekt i det samiske Nord-Norge* (Oslo 2002) s. 122–126.

10. Mathisen (1994) s. 43.

11. Birkely (1994) s. 106–107. Se även Pedersen (2014) s. 365–366; Helge C. Pedersen, "'Per Olsen – den nye Arvo Viitanen'. Framstillingen av Finnmarks første skistjerne i nasjonal og regional presse i 1950-åra", Pedersen & Skille (red.) (2016a) s. 250.

anordna särskilda uttagningstävlingar inför de nationella tävlingarna.¹² De ombesörjde även att samiska skidåkare fick komma till Stockholm och tävla, så att stadsborna kunde få möjlighet att hänföras över hur skickligt "naturmänniskorna" behärskade snön och vinterlandskapet.¹³

Denna uppsats tar avstamp i skärningspunkten mellan de etniska och nationella identiteter som längdskidåkning historiskt varit behäftad med. Tesen är att den samiska närvaron i de mest prestigefyllda svenska skidtävlingarna låg till grund för behovet att kontrastera mellan just "samiskt" och "svenskt" inom denna vinteridrott.¹⁴ Dessa kontraster står i uppsatsens centrum.

Det övergripande syftet är att diskutera och beskriva föreställningar om i synnerhet samiska skidåkare genom att anlägga ett etnicitetsperspektiv på längdskidåkningens utveckling från sekelskiftet 1900 till och med 1930-talets början. Mer precist handlar det om att synliggöra en föreställningsvärld där etnicitet och ras hade en betydande funktion när de mest framgångsrika skidåkarnas färdigheter och karaktärsdrag skulle förklaras.¹⁵ I uppsatsens absoluta blickpunkt står medias representationer av Johan Abraham Persson, vars seger i Vasaloppet år 1929 satte frågan om dels längdskidåkningens utveckling, dels föreställningarna om samer som skidåkare, på sin spets i mellankrigstidens Sverige.

12. "Skidtävlingar för lapparna.", *Aftonbladet* (AB) 8/1 1894.

13. Gotaas (2013) s. 28.

14. I denna artikels källmaterial dominerar benämningen "lapp", medan "same" förekommer i mycket liten utsträckning. Hädanefter (förutom i citat) använder jag mig av det sistnämnda eftersom "lapp" länge varit ett nedsättande uttryck som främst använts av utomstående. Se t.ex. Veli-Pekka Lehtola, *The Sámi people: Traditions in transition* (Fairbanks 2004) s. 10.

15. Jfr John Hobermans resonemang i *Darwin's athletes: How sport has damaged Black America and preserved the myth of race* (Boston 1997). En översikt av rasistiska representationer inom sportjournalistik på såväl ett svenskt som internationellt plan återfinns i Peter Dahlén, *Sport och medier: En introduktion* (Kristiansand 2008) kap. 10. Rasismen inom svensk sportjournalistik under företrädesvis 1900-talets första hälft och mitt har behandlats av bl.a. Helena Tolvhed, *Nationen på spel: Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972* (Umeå 2008) kap. 5; Tobias Stark, "'Stortysk fuga och negerjazz': Rasstereotyper och rastänkande i svensk massmediabevakning av Berlinspelen 1936", *Idrott, Historia & Samhälle* (1998); John Hellström, *Den svenska sporthjälten: Kontinuitet och förändring i medieberättelsen om den svenska sporthjälten från 1920-talet till idag* (Malmö 2014) s. 93–97. Fokus har dock legat vid internationella evenemang där rasstereotyper formats i jämförelser mellan svenska och utländska idrottsutövare. Den idrottsliga rasismen inom Sveriges gränser, exempelvis stereotypifieringar av etniska minoriteter, är dock ett förhållandevis outforskat ämne.

Folkhjältar på skidor

Idrottens historia är ofta hjältarnas historia. På dessa individer projiceras normer och ideal som är tongivande i det samhälle där de verkar – något som utöver de idrottsliga färdigheterna ställer särskilda krav på personlighet och karaktär.¹⁶ I detta sammanhang har längdskidåkningen i Sverige under lång tid varit förbunden med ett särskilt maskulint kodat hjälteideal där tysthet, egensinne och skogsarbete är karakteristiska drag. Följande reflektion gör idéhistorikern Sverker Sörlin: "Skidlöparen är en man. Arketyper är den tyste skogsarbetaren. Legenderna är män: Uttern, Särna-Hedlund, Håsjö-Dalqvist, Brenden, Eggen, Daehlie. Skidåkarens själva gestalt, istapparna i håret, blåbärssoppan på nummerlappen, svordomarna. Mäns gestalter, snor, svordomar."¹⁷

Utifrån det av etnologen Åke Daun myntade uttrycket "svensk mentalitet" har historikern Jan Samuelsson föreslagit en tolkning till varför skidåkarens fåordighet och tillbakadragenhet kommit att bli ett slags "förkroppsligande av en svensk idealgestalt". Att den svenska befolkningen "under lång tid varit relativt etnisk homogen" har renderat en "lågkontextkultur" där "människor förväntas reagera på ungefär samma sätt som man själv". Tysthetsidealet som behäftat skidåkararketyper handlar således om att "[i] en kultur som den svenska är det inte ordet som premieras utan arbetet, prestationen."¹⁸ Denna tes anknyter till en diskussion som idrottshistorikern Leif Yttergren fört i syfte att definiera några särskilt karaktäristiska drag för folkhjältar inom svensk idrott. "Folkhjälten, den tystlåtna, hårt arbetande skidåkaren, passar väl in i jantelagsmodellen", anser Yttergren, som även menar att den springande punkten bakom svenska skidåkares folkhjäلتestatus handlar om identifikation: "Efter sina stora framgångar i skilda mästerskap drar han sig tillbaka till hemtrakterna, ofta i verklig glesbygd utan att sola sig i glansen efter framgångarna. Detta bidrar till att människor kan identifiera sig med honom; han är en av dem."¹⁹ Som folkhjärte har skidlöparen, enligt Yttergren, fungerat både som identifikationsobjekt och ett förkroppsligande av folkhemstankens kardinaldygder i form av strävsamt arbete och jantelag.²⁰

16. Hellström (2014) s. 12–13, 35.

17. Sverker Sörlin, *Kroppens geni: Marit, Petter och skidåkning som lidelse* (Stockholm 2011) s. 158.

18. Samuelsson (2001) s. 76–77.

19. Yttergren (2006) s. 126–127.

20. Yttergren (2006) kap. 7.

Mot synsättet på den skidåkande folkhjälten som en produkt av ideal sprungna ur folkdjupen, eller som ett utslag av en specifik svensk mentalitet, kan förstås invändningar riktas. Det finns ett essentialistiskt drag i resonemanget som kan och bör ifrågasättas. Fenomenet torde snarare kunna betraktas som en medial konstruktion, förstärkt av dramaturgiska kontrasteringar mellan hjälte och antihjälte. Hur en idrottshjälte konstrueras är i det följande centralt, och frågan har behandlats i tidigare forskning.²¹ Vad som här står i fokus är i ännu högre grad hjälteskapets motsats, det vill säga skidåkare som tillhörde det svenska elitskiktet, men som av olika anledningar föll utanför folkhemsromantiken, skogs-huggararketyper och den nationella identiteten. Utgångspunkten är att dessa kontrasteringar mellan olika typer av skidåkare hade en tydlig etnisk kodning.

Skidåkningens etniska dimensioner

Uppdelningen mellan å ena sidan samer och samiskhet, å andra sidan svenskar och svenskhet, handlar i det följande inte om medborgarskap, utan om etniska kategorier vars innehåll formas i relation till varandra. Med ett sådant perspektiv har geografisk och social isolation ett ringa förklaringsvärde om man vill förstå etniska identiteter. Sökarljustet bör i stället riktas mot de gränser som skapas i interaktionen mellan grupper. Etnicitet handlar då mer om ett slags social organisationsform som uppstår i mellanmänskliga relationer, snarare än "objektiva" skillnader i sådant som sedvanor och traditioner. Språk, kläder och livsstil får i dessa möten betydelse som signalmarkörer vilka används för att markera etnisk identitet och tillhörandet av en särskild kategori.²² Hur etnisk identitet kommer till uttryck beror inte uteslutande på vilka särdrag man själv väljer att framhäva. Självtilskrivningen är förstås betydande, men det är även tillskrivningen utifrån. Fördelningen av ekonomiska resurser och politisk makt tenderar dessutom att göra etniska relationer hierarkiska, vilket kan få till följd att en dominerande grupp förbehåller sig rätten att på olika sätt definiera särdrag och identitetskriterier hos

21. För ett svenskt forskningssammanhang gäller det främst Hellströms (2014) avhandling. För en svensk och internationell forskningsöversikt över idrottsligt hjälteskap hänvisas till Hellströms översikt, s. 19–32.

22. Fredrik Barth, "Introduction", i Fredrik Barth (red.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (Oslo 1969).

dominerade grupper.²³ Begreppet "ras" fyller i detta sammanhang en viktig funktion – inte för sitt deskriptiva förklaringsvärde, utan snarare som en kulturell konstruktion. Föreställningen om ärftliga genetiska egenskaper hos grupper kan de facto ha betydelse för människors tänkanden och handlanden alldeles oavsett om de motsvaras av en verklighet i något slags biologisk bemärkelse.²⁴ "Som ideologi betraktad", skriver medieforskaren och idrottshistorikern Peter Dahlé, "tjänar rasismen vissa maktsyften genom att betrakta och behandla vad som i själva verket är föränderliga etniska eller kulturella skillnader som om de vore medfödda och oföränderliga".²⁵ Tillspetsat kan man hävda att etnicitet ofta aktualiseras in fråga om självidentifikation – vilka "vi" är – medan "ras" i större utsträckning förekommer vid stereotypa kategoriseringar av "dom andra". Rasbegreppet bör därför inte separeras från etnicitet, utan snarare betraktas som en aspekt av det sistnämnda. Därmed ansluter jag mig till Thomas Hylland Eriksens synsätt: "I samhällen där föreställningar om ras är betydelsefulla, kan dessa därför studeras som en del av lokala etnicitetsdiskurser."²⁶

Den stora vikten vid tävlande och kamp gör idrotten till en arena som i särskilt stor utsträckning utstakar skiljelinjer mellan "vi" och "dom", om det så handlar om etnicitet, nationalitet, kön eller klass.²⁷ Idrottens särskilda tonvikt vid jämförelser av människokroppar har gett rikhaltiga uppslag till koloniala utsagor, vars utmärkande drag är att den atletiska människan blivit synonym med den primitiva människan. Därigenom har en grogrund uppstått för stereotyper och kategoriseringar av ras-skillnader mellan civiliserade och ociviliserade, mellan européer och koloniserade.²⁸ Som John Bale och Mike Cronin framhåller består den metodologiska uppgiften av att hitta alternativa sätt att förstå "conventional colonial wisdoms" inom de idrottsliga sammanhangen. Med andra ord handlar det om att synliggöra hur till synes vardagliga och oproblematiske utsagor gett upphov till stereotyper som bottnar i just

23. Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism* (Nora 1998) s. 40–42, 86.

24. Hylland Eriksen (1998) s. 13, 105.

25. Dahlé (2008) s. 331.

26. Hylland Eriksen (1998) s. 14.

27. Helge C. Pedersen, *Idrettsliv i etniske grenseområder: Modernisering, identitet og idrett i Finnmark, 1908–2010* (Tromsø 2013) s. 63; Jens Ljunggren, "Idrottshistoria", i Susanna Hedenborg (red.), *Idrottsvetenskap: En introduktion* (Lund 2016) s. 44–53.

28. John Bale & Mike Cronin, "Introduction: Sport and Postcolonialism", i John Bale & Mike Cronin (red.), *Sport and Postcolonialism* (Oxford 2003); Hoberman (1997).

asymmetriska maktrelationer mer än vad de återspeglar verklighetens beskaffenhet.²⁹

Undersökningen är uppdelad i två delar. Under rubriken "Två skidlöpartyper" behandlas två etniska stereotypers plats i den svenska skidsportens utveckling från sekelskiftet till mellankrigstiden. Utifrån idealtyper analyseras motsatsförhållandena mellan de egenskaper som svenska och samiska skidåkare tillskrevs under denna tidsperiod. I avsnittet "Från Skierfa till Mora" fördjupas därefter diskussionen i en analys vars avsikt är att förstå såväl den dominerande föreställningen om den samiska skidåkaren som alternativa utsagor om densamme, utifrån sina historiska sammanhang. I fokus står alltså en enskild idrottsutövare som på olika sätt aktualiserade de etniska relationer som fanns inom mellankrigstidens längdskidåkning i Sverige. Johan Abraham Persson (1898–1971), oftast kallad "J. A.", brukar beskrivas som en centralfigur inom samisk skidhistoria.³⁰ Under 1920- och 1930-talen tillhörde han även elitskiktet inom längdskidåkning i Sverige.

Ett metodologiskt problem som uppenbarar sig är hur man generaliserar yttranden och formuleringar om en enskild individ till större sammanhang om etnicitet och historiska kontexter. I denna uppsats har jag försökt överbrygga problematiken genom att noga beakta två typer av formuleringar i källmaterialet. Det rör sig om utsagor där individen görs till representant för ett större kollektiv, liksom de utsagor där individen anses avvika från samma kollektiv. Därmed är min avsikt inte att åstadkomma någon biografisk livsberättelse. Snarare vill jag genom J. A. Persson få insikt i mellankrigstidens skidkultur, där de stora sammanhangen får samsas med den individuella berättelsen på mikronivå.³¹ Utgångspunkten blir att betrakta individen som formad dels av det egna handlingsutrymmet, dels av de sociala identiteter och positioner – exempelvis kön, klass och etnicitet – som individen tillskrivs utifrån. Genom att synliggöra en enskild individ kan således nyanser och nya perspektiv på de övergripande historiska linjerna framträda.³²

29. Bale & Cronin (2003) s. 7.

30. Se t.ex. Håkan Kuorak, "SSIF 50 år 1948–1998", opubl. manuskript s. 6; Olle Andersson, "Då var det Allan och Sunna, Paulus och Aina – Nu är det Görel och Nils Gustav", *Samefolket* 3 (1974).

31. Jfr John Bale, Mette Christensen, & Gertrud Pfister, *Writing lives in sport: Biographies, life-histories and methods* (Århus 2004) s. 11.

32. Anna Götlind & Helena Kåks, *Mikrohistoria: En introduktion för uppsatsskrivande studenter* (Lund 2014) s. 22.

En annan fördel med att begränsa sig till en enskild person är att ett större fokus kan ägnas åt synliggörandet av egna förhållningssätt till de positioner som individen tillskrivs av utomstående – med andra ord Perssons egen röst i ett annars svärgenomträngligt mediebrus. Detta är en nog så svår uppgift eftersom den absoluta merparten texter som skrivits om Persson har just sportjournalister och idrottsledare som upphovsmän, och att utsagorna därmed är filtrerade genom deras föreställningsvärld.

Det historiska subjektet J. A. Persson är alltså mycket svårt att nå. Därtill måste den begränsning beaktas som består i att de utsagor som studeras är filtrerade genom min egen förförståelse som läsare och uttolkare. I syfte att kompensera för dessa begränsningar har ett varierat källmaterial bearbetats, som därmed kan bidra med olika nyanser av de etniska relationer som här studeras. Skididrottsrörelsen och sportjournalisterna är de tongivande aktörerna som undersökts. Avsnittet om skidlöpar typerna är i första hand baserat på skidlitteratur i form av samtida publikationer och jubileumsböcker som getts ut av Skidfrämmandet och Svenska Skidförbundet samt böcker och skrifter författade av personer som på ett eller annat sätt var engagerade i skididrottsrörelsen.³³ Avsnittet om J. A. Persson är huvudsakligen baserad på idrottsartiklar ur svensk dagspress. Nedslag har gjorts vid tiden för tävlingar då Persson nådde sina största idrottsliga framgångar. Det största urvalet av artiklar skrevs i anslutning till Perssons seger i Vasaloppet år 1929, vilken också var hans största merit som skidåkare. För att identifiera alternativa beskrivningar, vid sidan av de dominerande föreställningarna, har jämförelser gjorts mellan utsagor i rikstäckande och regionala tidningar samt *Samefolkets egen tidning*. Att nå Perssons egen röst är en desto större utmaning. I en inspelad intervju från år 1970 talar Persson i retrospektiv om sin egen skidåkargärning. Därutöver har en intervju genomförts med en av Perssons nära släktingar för kompletterande uppgifter.

Två skidlöpar typer

Utifrån de resonemang som förts inledningsvis ska jag nu föregripa mina slutsatser något genom att utmejsla två idealtyper av skidåkare. Det rör sig alltså om fiktiva och renodlade konstruktioner som syftar till att synliggöra historiska stereotyper inom den svenska längdskidåkingen.

33. Insamlat tidningsmaterial från två tidigare arbeten, Lidström (2014a); Lidström (2015), har i viss utsträckning kunnat användas även i denna studie.

Avsikten är därefter att belägga dessa idealtyper genom empiriska exempel, samt att betrakta dessa i ljuset av den svenska längdskidåkningens utveckling.

I skogshuggararketyper, det nästan asociala draget, jantelagen och tystheten återfinns en puritansk moralkod – ett asketiskt ideal med rötter i protestantisk etik som Max Weber ansåg ligga till grund för kapitalismens uppkomst och framväxt i västerlandet.³⁴ I det idoga arbetet finns en inbyggd strävan efter välstånd, förenat med en asketism som motar bort flärdens och lyxens frestelser när välståndet så småningom är förvärvat. Enligt denna doktrin ska kapital ackumuleras, inte spenderas. Slit och flit hör denna världen till medan frälsningen, vilan och njutningen väntar i livet efter detta. Skogsarbetet är, för att tala med Weber, skidåkarens kall, hans strävsamma lott i livet som utförs utan vare sig knot eller knorr. Själva folkhälteskapet förvärvas emellertid i tystnaden; han förhäver sig inte, gör inga förmätta anspråk efter att ha vunnit en seger. Kort sagt, han vet sin plats i både skogen och samhällshierarkin. Denna skidåkartyp är ingen klassresenär, men i sin strävan efter framgång utvecklas såväl den andliga karaktären som den fysiska kapaciteten. Han är ingalunda likgiltig inför sitt tävlande. Tvärtom utvecklar framgångssträvandet en utpräglad "vinnarskalle". Han är tjobbar, sett till både fysik och huvud, och ställer sig därför inte främmande inför nya metoder som kan förbättra hans kroppsliga styrkor och själsliga förmågor. För att åter tala med Weber är det den "asketiska rationalismen" som ligger till grund för upphöjelsen.

Den "rationelle asketens" förmåga att omsätta vilja i praktik ligger alltså till grund för hans hjälteskap. Denna statusposition är kontextuellt betingad och måste betraktas i ljuset av de förändringsprocesser som pågick under 1900-talets första decennier. Den allmänna och lika rösträtten, liksom införandet av åtta timmars arbetsdag, är goda exempel hur samhället demokratiserades vid denna tid. Dessutom var arbetarrörelsens frammarsch en bärande förutsättning för att den politiska kartan kunde ritas om. I kölvattnet av dessa förskjutningar blev det även nödvändigt att omförhandla de samhälleliga ideal som skulle tillerkännas upphöjd status. Sekelskiftets punschpatriotiska hjältebilder, svärmiska drömmeri om stormaktstidens kungar och krigare, blev

34. Jfr Max Weber, *Readings and Commentary on Modernity* (Malden 2005) s. 85–104.

obsoleta i takt med att arbetarklassen flyttade fram sina positioner. Rent hus gjordes med borgerlig dekadens och vällevnad i överflöd. Medborgarskap, demokrati och modernitet var ledorden när nationalismen blev framåtblickande, snarare än sentimentalt tillbakablickande. Det behövdes nya hjältar, anpassade efter de förändrade maktförhållandena i samhället, och de skulle hämtas ur samtiden hellre än ur historien.³⁵ Den nya parollen var skötsamhet, strävsamhet och arbete. Den "rationelle asketen" i en skidåkares kropp sammanfogade dessa komponenter, och kunde därmed inkluderas i samtidens nationalistiska strömningar.

Asketens karaktärsdrag formulerades i relation till en minst lika väldefinierad motsvarighet – den "ädle vilden" – vars egenskaper var en produkt av en dominerande föreställning, och en utifrån konstruerad bild, av den samiska minoriteten i Sverige.³⁶ Till skillnad från den "rationelle asketen", som själv lever och verkar i en utvecklingsoptimistisk modern civilisation, existerar den "ädle vilden" utanför tid och rum, i naturtillståndets oföränderliga tillvaro. Vilden har kultur – men är i övrigt historielös. Tillvaron är obefläckad av civilisationens framfart och han lever i samklang med naturen.³⁷ Harmonin i detta tillstånd av ekvilibrium gör alla strävanden åt olika håll överflödiga. Varken asketism eller puritansk moral har här någon funktion, vilket i de idrottsliga sammanhangen yttrar sig genom frånvaron av vinnarinstinkt och tidsuppfattning. Trots detta uppbär vilden atletiska förmågor, väl så goda som den "rationelle asketens". Men dessa egenskaper är följderna av vad naturen tillfogat människan, inte vad människan själv genom vilja, nit och uppoffring strävat efter att uppnå.

Till denna renodling ska tillfogas att den "rationelle asketen" hör samman med en inkluderande nationstanke. Trots att han inte karakteriseras av någon insmickrande attityd eller någon vältalighet så är han "en av oss", för att åter tala med Yttergren. Vilden kan väcka hänförelse genom

35. Jfr Lidström (2014a); Orvar Löfgren, "Böjningsmönster", i Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Försvenskningen av Sverige: Det nationellas förvandlingar* (Stockholm 1993) s. 53–58.

36. Jfr Gunlög Fur, "Ädla vildar, grymma barbarer och postmoderna historier", *Historisk tidskrift* 119:4 (1999).

37. Jfr Darcy C. Plymire, "The Legend of the Tarahumara: Tourism, Overcivilization and the White Man's Indian", *The International Journal of the History of Sport* 23:2 (2006) s. 154–157. Se även t.ex. Stella Coram, "Race Formations (Evolutionary Hegemony) and the 'Aping' of the Australian Indigenous Athlete", *International Review for the Sociology of Sport* 42:4 (2007); Brendan Hokowhitu, "Race Tactics: The Racialised Athletic Body", *Junctures* 1 (2003) för liknande representationer av urfolk i andra idrottsliga sammanhang.

extraordinära prestationer, men inkluderas inte i den nationella gemenskapsretoriken. Han är exotisk och häpnadsväckande, men ingen hjälte.

Den "ädle vildens" överlägsenhet

När skidsporten växte fram i Sverige under det sena 1800-talet ansågs samer, ibland även nybyggare, vara de skickligaste skidåkarna i landet.³⁸ Viktor Balck, ofta kallad "den svenska idrottens fader", gav under 1880-talet ut flerbandsverket *Illustrerad Idrottsbok*, där Erik Collinder i artikeln "Skidlöpning" underströk att "[u]tan gensägelse torde lapparna alltså kunna få anses som de första läromästarna i skidlöpning för de övriga folken i Norden".³⁹ Att längdskidåkning sågs som en samisk paradgren berodde inte minst på det så kallade "Nordenskiöldsloppet" som genomfördes år 1884 och dominerades av just samer. Den över 20 mil långa tävlingen arrangerades på initiativ av Adolf Erik Nordenskiöld i kölvattnet av den grönlandsexpedition han lett året dessförinnan.⁴⁰

Samtidens tongivande förklaring till samernas dominans byggde på att de ansågs föfoga över en nedärvd och av naturen given talang som gav dem en svåröverträffbar uthållighet. Uppfattningen och synsättet framträder i artikeln "Lappen som soldat" från år 1905, där signaturen "Kyrassier" förde ett resonemang om huruvida det skulle vara obligatoriskt för samiska män att göra värnplikt. Skribenten argumenterade för detta och motiverade sin ståndpunkt utifrån samernas medfödda löpförmåga: "Lappen besitter sedan födseln en träning för färder i dessa obanade nejder, i hvilken han knappast öfverträffas af de mest idrottsvane."⁴¹ De framgångsrika samiska skidåkarna Nils Mattsson Rimpi och Lars Olofsson stod ofta i diskussionens centrum åren kring sekelskiftet 1900. Olle Rimfors, idrottsledare och den "svenska utförsåkningens fader", karakteriserade dessa båda idrottsmän som "naturlöpare", vars skidtekniska färdighet "var från barndomen omedvetet inlärd".⁴²

38. Se t.ex. Ivar Arnö, "Stora svenska tävlingar", i Sigge Bergman (red.), *I Svenska skidspår* (Stockholm 1942) s. 322; Mats Hellspong, *Den folkliga idrotten: Studier i det svenska bondesamhällets idrotter och fysiska lekar under 1700- och 1800-talen* (Stockholm 2000) s. 228. Vidar Martinell, *Skidsportens historia: längd 1800–1949* (Järna 1999) s. 33.

39. Erik Collinder, "Skidlöpning", i Viktor Balck (red.), *Illustrerad idrottsbok: Handledning i olika grenar af idrott och lekar* (Stockholm 1888) s. 3.

40. Om Nordenskiöldsloppet, se Olle Backman, *Nordenskiöldsloppet 1884: Historien om världens hårdaste skidtävling* (Helsingfors 2011).

41. "Lappen som soldat.", *Dagens Nyheter (DN)* 3/8 1905.

42. Rimfors citerad i Birkely (1994) s. 104.

Även Carl Nordensson, en av Skidfrämjandets stiftare, ansåg att skidåknningen var en färdighet som fanns nedärvd hos samerna, alldeles oavsett hur eller om de tränade: ”Man kan inte säga att de gamla lapska skidlöparna var idrottsmän i modern bemärkelse [...] De var rätt och slätt skidlöpare av naturen och tränade aldrig med sikte på att tävla.”⁴³ Även på kvinnosidan ansågs de samiska skidåkarna så överlägsna att de inte ens fick tävla mot svenska damer. I det första nationella skidloppet för kvinnor, ett femkilometerslopp som genomfördes i Sundsvall år 1899, räknades Frostvikens Kristina Anderssons sluttid därmed inte in i den ordinarie tävlingen.⁴⁴

Uppfattningen om samernas överlägsenhet som skidåkare kom emellertid att avta under 1900-talets början. Det talades om en vändpunkt i sportens utveckling, vilken framträder i ett föredrag av jägmästaren Otto Vesterlund, idrottsledare och skribent i skididrottsrelaterade frågor under tidigt 1900-tal:

När de nationella tävlingarna började komma till stånd, skickades nästan årligen deltagare i tävlingarna ned från Jockmock o. Arvidsjaur, och de vunno då alltid skiftesvis en lättvunnen seger på långdistanserna. Man levde nästan i den föreställningen den tiden, att en sådan uthållighet, som fordrades för att med något så när samma fart kunna hålla ut i en tävlan på 6 mil och däröver, vore en genom flera släktled nedärvd rasegenskap, som icke kunde genom övningar förvärras av kulturänniskor. Ur denna villfarelse togs man emellertid under den nära 10 mil långa distanstävlingen Sundsvall – Härnösand – Sundsvall 1899 då den förste ”sörlandslöparen” gjorde sig gällande på en sån betydlig långdistans.⁴⁵

Vesterlund tycks inte betvivla att rasegenskaperna var den springande faktorn bakom samernas framgångar i skidspåren. Villfarelsen som åsyftas är snarare den att det inte skulle vara möjligt att genom träning överträffa de av genetiskt arv grundade förutsättningar som samerna ansågs föfoga över. Skiftet inleddes alltså vid långdistansloppet 1899, där Carl J. Johansson visserligen blev slagen med 32 minuter av ovan nämnde Lars Olofsson, ”men dock blev andre man och besegrade

43. Nordensson citerad i Sven Lindhagen, *Från Pava-Lasse till Mora-Nisse* (Stockholm 1953) s. 23.

44. Martinell (1999) s. 41–42.

45. ”Från skididrottens barndom”, *Dalpilen* 9/2 1926.

7 lappar".⁴⁶ Johanssons prestation sågs som ett tecken på att "kulturmänniskan" trots allt överträffat "naturmänniskan". Genom målmedveten träning kunde den gemene svenske skidåkaren uppnå och till och med överträffa den samiske skidåkarens prestationsförmåga. En central premis i resonemanget var nämligen att den samiska skidfärdigheten var konstant, av naturen given och därmed inte möjlig att förbättra av den enskilde individen.⁴⁷

Synsättet att det mer än vilja var nedärvda rasegenskaper och instinkt som förde samerna framåt i skidspåret kom att bli en vedertagen uppfattning under 1920- och 1930-talen. Som ett talande exempel kan nedanstående karakteristik av den flerfaldige svenske mästaren, tillika VM-bronsmedaljören i stafett, Lars Theodor Jonssons framfart tjäna tills vidare. Upphovsmannen är Sven Nissing och citatet hämtat ur Skidfrämjandets årsbok *På skidor* (1934).⁴⁸

Den lille lappen har en egenskap, som är ovanlig för hans ras. Han har nämligen den mest brinnande energi och ambition. När han är på rätta humöret, liknar han en jakthund, som länge hållits i band, och vädrar vilt inom nära håll. Det sprutar energi och kampvilja om honom. Han springer uppför på sina korta ben och rusar utför. Han kryper ihop som en liten boll i utförlöperna, nästan sitter på skidorna, använder sig icke av några svängar eller andra moderniteter utan klarar sig med instinktiva tvärhopp i vildaste fart. Då är det precis, som om det kom fram något av "lappen genom tiderna" hos honom, hans förfäders instinkt under vargjakterna. Då Lars Theodor fått nys om att han ledde, blev han den 'vilde mannen', och efter att ha varit bäst på första hälften av banan, stod han i särklass på senare hälften. Där gick han från "Uttern" ytterligare 40 sek. och slog närmaste man, Englund, med över halva minuten. Hans slutspurt glömmes man icke lätt. Det lilla grönklädda lappknytet kom inrusande i häpnadsväckande fart och gnistrande humör, som ett hetsat vilddjur.⁴⁹

46. "Från skididrottens barndom", *Dalpilen* 9/2 1926.

47. I ett avseende kunde de samiska skidlöparna tillskrivas ett visst mått av personlig agens, åtminstone innan amatöridealerna fick fotfäste inom skididrotten under 1900-talets första decennium: "De [lapparna] slogs hårt om segern, ty pengarna lockade dem", menade ovan nämnde Nordensson som även påtalade att de stora prissummorna som utdelades vid nationella skidtävlingar var avgörande för att samer och nybyggare skulle delta. Nordensson citerad i Lindhagen (1953) s. 24. Om amatörismen inom längdskidsporten vid denna tid, se Lidström (2015), särskilt s. 60–62.

48. Citatet har analyserats även av Birkely (1994) s. 106; Samuelsson (2001) s. 72–73.

49. Sven Nissing, "Vinterspelen i Boden 1933", *På skidor* (1934).

Den "ambition" som Jonsson uppvisar är, enligt Nissing, något som avviker från samernas egenskaper som skidåkare. I övrigt uppfyller Jonsson den stereotypa föreställningens karakteristiska drag. Nissing ser framför sig ett djur – inte en människa – som jagas och samtidigt själv är jagad. Människa blir Jonsson först när han får veta att han leder. Men han blir inte "kulturmänniskan" så mycket som "naturmänniskan" – den tidlöse "vilde mannen" som smidigt och akrobatiskt anpassar rörelserna efter terrängen och rycker fram på ren instinkt genom kraftresurser som är framalstrade av det naturliga urvalet och inte genom träning.

När Lars Theodor Jonsson hade sin storhetstid som skidåkare ansågs emellertid inte samerna så överlägsna som under det sena 1800-talet och åren kring sekelskiftet 1900. De nedärvda kvaliteterna betraktades inte längre som tillräckliga i konkurrensen. År 1929 formulerade Sven Lindhagen, framträdande reporter på *Idrottsbladet*, tillika styrelseledamot i Svenska Skidförbundet åren 1918–1927, utvecklingen på följande sätt:

Förr i tiden dominerades svensk skidsport av lappar, men så kom skidan i bruk även inom vår ras, och då detroniserades Same-folket från första platsen och fick finna sig i att få mer och mer stryk. [...] De nästan dödsdömdes som skidlöpare, och man spådde, att de aldrig skulle komma upp mera.⁵⁰

För att förstå samtidens förklaringar till varför svenskar till en början ansågs underlägsna samerna, för att några decennier senare betraktas som deras övermän, måste sökarljuset riktas mot den utvecklingsoptimism som präglade den tidiga längdskidsportens organisering i Sverige.

Utvecklingsoptimismen och den rationelle asketens tillblivelse

Utifrån konkurrensmässiga grunder tillerkändes längdskidsporten i Sverige ett samiskt ursprung; i begynnelsen var samerna överlägsna svenskarna. Samtidigt framträder av resonemangen ovan vändpunkten där den samiska idrotten transformerades och blev svensk. Ett nyckelbegrepp som begripliggör denna övergång är *rationalisering* som, enligt idrottshistorikern Allen Guttmann, är ett karakteristiskt drag för den moderna sporten.⁵¹ Rationaliseringstänkandet framträder tydligt i den

50. "Lappland kan åter giva oss storrännare.", *Idrottsbladet* (IB) 6/3 1929.

51. Allen Guttmann, *From ritual to record: The nature of modern sports* (New York 2004) s. 40–44.

tidiga svenska längdskidsportens historia, om än med en tydlig etnisk kodning. Samer ansågs visserligen ha bättre grundläggande förutsättningar för att tävla på skidor än svenskar. Samtidigt betraktades svenska skidåkare, till skillnad från de samiska, som öppna och mottagliga för de rationella metoder som skulle modernisera, förbättra och utveckla skidåknningen som sport. Därmed kunde detroniseringen av sekelskiftets samiska skidkungar förklaras enligt följande: ju mer skidåknningen moderniserades, desto bättre skulle svenska skidåkare kunna hävda sig jämfört med de samiska. I boken *I svenska skidspår*, som gavs ut i samband med Skidfrämjandets 50-årsjubileum år 1942, periodiserade Ivar Arnö skidsportens tidiga utveckling på följande sätt:

Första perioden, uppbyggandets och nydanandets år, ungefär 1892–1909, *andra perioden*, åren 1910–1926, då svenska mästerskapen under det 1908 stiftade Skidförbundets egid togo fast form och stabiliserades, men de långa skidorna med lösa bindningar ännu dominerade, och *tredje perioden* från 1927 med en allt modernare syn på tingen, terrängskidor, fasta bindningar, utmejslad teknik och ett rikt utvecklat tävlingsliv.⁵²

Den första perioden sammanfaller med det som ansågs vara samernas storhetstid. I kölvattnet av Svenska Skidförbundets bildande år 1908, startskottet för den andra perioden, kom skidsporten att gå på en allt mer tävlingsinriktad linje.⁵³ Skidsporten skulle "växa ur '*lapprossarna*'", menade skidförbundets initiativtagare som ville locka till sig andra idrottsmän än de samer och nybyggare som ditintills dominerat i skidspåren.⁵⁴

"Modern games", menar Guttman, "are rationalized in Max Weber's sense of *Zweckrationalität*, i.e., there is a logical relationship between means and ends. In order to do this, we have to do that."⁵⁵ Denna relation mellan mål och medel framträdde tydligt inom det tidiga 1900-talets skididrottsrörelse. Ett tongivande mål var att Sverige skulle ha toppskidåkare som kunde hävda sig i den internationella konkurrensen. För att uppnå denna målsättning vidtogs, i linje med Guttmanns resonemang, åtskilliga innovativa åtgärder. På ett övergripande plan handlade det om att förbättra både skidteknik, träning och den idrottsliga utrustningen.

52. Arnö (1942) s. 321.

53. Yttergren (2006) s. 21, 30.

54. Martinell (1999) s. 53.

55. Guttman (2004) s. 40.

Under 1920-talet ansågs nämligen inte skogsarbetet vara tillräckligt som träning för att kunna hävda sig i konkurrensen. Det krävdes även specialträning.⁵⁶

Den svenska skideliten under 1900-talets första decennier hade svårt att hävda sig mot utländska skidåkare, framför allt mot norrmännen i dåtidens mest prestigefyllda skidtävling i Holmenkollen.⁵⁷ De personer som innehade Svenska Skidförbundets ordförandepost ansträngde sig för att förändra situationen. Sven Hermelin (ordförande 1915–1922) arbetade för att de svenska skidåkarna skulle förmås att överge de långa löpskidorna som var anpassade efter den flacka terräng som svenska tävlingar ofta hade genomförts på under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet.⁵⁸ Korta skidor av norsk typ kom därför att tillverkas som var anpassade efter Holmenkollens hårda terräng och försedda med rejäla bindningar. De svenska skidåkarna fick sedan på plats i Norge genomgå en lång träningskurs där de specialiserades för kuperad skidåkning och dessutom fick studera sina norska konkurrenters teknik och åkstil.⁵⁹ Sixtus Jansson (ordförande 1922–1948) fortsatte rationaliseringsarbetet genom att dels förstärka svenska skidåkares ”tekniska skicklighet, snabbhet och uthållighet”, dels stimulera elitens träning i hård terräng.⁶⁰ Ett exempel på andra åtgärder som under 1920-talet vidtog i rationaliseringens tecken var de tävlingar mellan skidfabriker som arrangerades, där det handlade om att konstruera en svensk terrängskida för tävlingsbruk. Hit hör även det träningsläger för eliten som genomfördes inför de olympiska spelen i St. Moritz år 1928. Tioalet skidåkare specialtränades i Jämtland i en terräng som motsvarade det alplandskap där de olympiska tävlingarna skulle avgöras.⁶¹

56. Gotaas (2013) s. 132.

57. Gotaas (2013) s. 84–90.

58. Hermelin såg även till att förbättra den annars barskrapade förbundsekonomin genom att göra frikostiga och fosterländskt sinnade mecenater uppmärksamma på behovet av internationellt konkurrenskraftiga skidåkare i Sverige. Se Johan af Klercker, *Svenska Skidförbundet 1908–1933: En minneskrift* (Uppsala 1933) s. 19, 37–38.

59. Lindhagen (1953) s. 83. Fältjägarofficeren Gunnar Dyhén var en central aktör i arbetet med att förändra de svenska skidåkarnas träning och utrustning efter de norska förhållandena. Se Bengt Brügge, *Jämtland/Härjedalens skidhistoria i ett nötskal: En jubileumsskrift med anledning av Jämtland/Härjedalens skidförbunds 50-årsjubileum 2003* (Östersund 2003) s. 27–28.

60. Jansson drev även igenom en modernisering av skidsportens stadgar och regelverk. Lindhagen (1953) s. 20.

61. Lindhagen (1953) s. 119–120; af Klercker (1933) s. 39–40; Yttergren (2006) s. 68–69. Förberedelserna inför 1928 års OS var lyckade så till vida att Sverige vann både guld, silver

Tydligt framgår att framåtandan var påtaglig i 1910- och 1920-talens skididrottsrörelse. Förändrings- och moderniseringsarbetet var en toppstyrd process som i första hand dirigerades av Svenska Skidförbundet. I detta sökande efter nya målinriktade träningsmetoder och mer konkurrenskraftiga skidtyper framträder även ett synsätt på den individuella skidåkaren som formbar enligt de rationella principer som skidledningen (och säkerligen åtskilliga skidlöpare) såg som nödvändiga för sportens fortbestånd. I stället för att enbart låta vardagens fysiska arbete ligga till grund för prestationerna kunde även modernare utrustning och specialiserad träning förändra den individuella skidåkarens färdigheter markant.⁶² Sven Lindhagens citat är belysande för utvecklingen: "Enorma kraftanspänningar har det varit, ständiga experiment med skidor, bindningar, vallor, och stavar, förbättrade träningsmetoder och allt större asketism hos de aktiva."⁶³ Även de elitaktiva kunde bekräfta att rationalitet och askes var en nyckelkombination för att nå framgångar i skidspåret. Följande ord är Sven Utterströms, en av de klarast lysande stjärnorna på 1920-talets skidhimmel:

Det är av vikt, åtminstone för den som vill komma nån vart på skidor, att han får växa upp som jag i ett härdande, hårt skogsliv och lära sig försakelser, att han helt enkelt får slita så ont att han inte 'känner av' strapatserna, när han väl ställs inför prövningarna i tävlingsspåret. Skidlöpning är dock mer än allt annat ett kraft- och uthållighetsprov. Den fordrar en stålsatt kropp, obändig vilja och seghet, allt tillgångar som skogsarbetet skänker. Jag fostrades upp under små omständigheter, mina föräldrar voro fattiga och jag fick ut i skogen och hjälpa till så snart skolan slutats, sattes med såg och yxa i hand när jag var fjorton år gammal med uppgift att hänga med bara och tjäna så mycket slantar till huset som mina späda krafter förmådde. Jag blev oöm och stark, fick ryggbast av stål och armar som en atlet och i sinom tid smak för skidträningen. Då hade jag de kroppsliga förutsättningarna gratis, det

och brons i femmilslppet.

62. Idrottshistorikern Daniel Svensson har argumenterat för att rationaliseringen av svensk längdskidåkning påbörjades under sent 1940-tal, då skidträningen succesivt professionaliserades och i allt större utsträckning kom att bygga på forskning och vetenskapliga rön mer än på erfarenhet. Dock, vill jag hävda, framträder rationaliseringen redan under 1910- och 1920-talet särskilt genom de förändringar som den svenska skidledningen genomdrev. Daniel Svensson, "Changing tracks? The battle between natural and scientific training in Swedish cross-country skiing, 1948–1972", *Idrott, Historia & Samhälle* (2014).

63. Sven Lindhagen, "Svenskar i främmande skidspår", i Bergman (red.) (1942) s. 318.

var bara att späda på med vetenskapliga rön, om jag så får uttrycka mig. Och där kom skogsviljan till pass. Jag bestämde mig tidigt för att sätta målet så långt bort att det skulle hart när omöjligt att nå. Men jag lyckades. Över försakelser, ett grundligt studium av mig själv och mina konkurrenter och ett humör som inte kände några oövervinnerliga svårigheter.⁶⁴

I citatet understryks det hårda arbetets betydelse. Det är "försakelsen", och de "härdande" inslagen i yrket som byggt "Utterns" skidlöparkropp. Utan skogen skulle han ha förblivit "späd" och aldrig fått sin "ryggbast av stål". Asketismen framträder som tydligast i övertygelsen om att det är viljan som skapat skidåkaren. Plågor och smärtor är självvalda uppoffringar, men i sig inte tillräckliga för att prestera på höjden av sin förmåga. Det krävs även ett rationellt och ett intellektuellt sinnelag: att kunna tillgodogöra sig vetenskap, att kunna utföra systematiska analyser av sig själv och konkurrenterna. *Idrottsbladets* Ivan "Micke" Michals hyllning av Verner Lundström, segraren i Vasaloppet år 1930 lägger också stor vikt vid skogsarbetet som skidåkarens "kall":

Storskogars träd såg Dig växa till man, ty från fjortonde året slet Du i härdande jobbet med bitande yxa i handen.
Timmerhuggarens yrke blev Ditt. Där blev grundlagd Din storhet.
Yxa i handen och skidor på fötterna, skogsluft och solsken,
därav är dagens segrare fostrad till niomilabragden.⁶⁵

Här framträder således den svenske elitskidåkaren i den "rationelle asketens" form, lika flexibel, viljestark och föränderlig som den samiske skidåkaren ansågs oföränderlig, viljelös och instinktiv. Genom målmedveten träning ansågs samerna ha blivit utmanövrerade av svenskarna. Den samiska sporten hade genom rationalitet och utvecklingsoptimism blivit ett element i det nationalistiska tankegodset som utgick från det folkliga; den svenske kroppsarbetande mannen. I detta avseende finns tydliga paralleller med längdskidåkningens utveckling i sekelskiftets

64. Utterström citerad Lennart Herlin "Skidbragder, sex profiler", i Bergman (red.) (1942) s. 294.

65. "Arvidsjaur!", *IB* 3/3 1930. För vidare diskussioner om kopplingar mellan skogshuggaryrket och skidåkning, se Isak Lidström, "Att göra folk av skidlöpare: Nationen, regionen och kampen om Vasaloppet 1922–1931", opubl. masteruppsats framlagd vid Historiska institutionen, Stockholms universitet (VT 2014b). Se särskilt kap. 3.

Norge, när de arktiska expeditionerna hade sin storhetstid. Karakteristiskt för historieskrivningen om polarfärderna är att den mest tongivande aktören i sammanhanget, den norska nationalikonen Fridtjof Nansen, odlat sin hjältebild i den litteratur och de reseskildringar som han själv stått bakom. Som skidpropagandist i sekelskiftets Norge var Nansen, vilket påvisats av Silje Solheim Karlsen, tvungen att hantera skidåkningens samiska ursprung samtidigt som det särskilt norska i idrotten skulle framhävas. Skidåkningens vagga stod, enligt Nansen, i Lappland och inte i Telemark, och den var samisk till sitt ursprung. Men skidåkning var även norsk i så motto att skidan utvecklats mot perfektion till ett överlägset transportmedel under vintertid, såväl som ett nödvändigt redskap vid arktiska expeditioner, av norrmän.⁶⁶ Om det så gäller skidåkning som sport eller skidåkning som transportmedel på strapatsrika polarfärder, kan man decennierna krig sekelskiftet 1900 skönja en tydlig övergång. Längdskidåkningens samiska identitetsanknytning suddades ut och omformades till ett element i såväl den norska som den svenska nationella identitetsformeringen, vilka båda i hög grad sammanflätades med moderniseringen av samhället och byggde på såväl utvecklingsoptimism som vetenskaplig rationalitet. Som kontrast till rationaliteten och utvecklingsoptimismen stod samerna.

Från Skierfa till Mora

J. A. Persson härstammade från Skierfa, norr om Arjeplog och var, som han berättade i en inspelning året före sin död, "född nånstans uppe i Arvasfjället".⁶⁷ Vid denna tid arbetade fadern som inlejd renskötare.⁶⁸ I yngre år försörjde sig Persson främst genom jakt och fiske, och som vargjägare nådde han stor ryktbarhet. Senare i livet arbetade Persson söderöver, bland annat på järnbruket i Fagersta. Hans främsta idrottsliga framgång utgjordes av segern i Vasaloppet år 1929, men på meritlistan finns även två segrar i Vargrännarloppet, liksom landslagsuppdrag och framskjutna placeringar i Holmenkollens femmil.

66. Silje Solheim Karlsen "[...] så skrev jeg til et par velkjente menn i Finnmark med forespørsel om man kunne skaffe meg to fjellapper som var villige til å følge med: Om polar-expeditioner, skiløping og etnisitet", i Pedersen & Skille (red.) (2016) s. 273, 277–278.

67. Inspelad intervju med J. A. Persson från 1970, tillgänglig på Arjeplogs bibliotek.

68. Inspelad intervju med J. A. Persson från 1970.

På flera sätt kom J. A. Persson att aktualisera föreställningen om vilka egenskaper som ansågs skilja samiska toppskidåkare från övriga svenska skidåkare. Framför allt var det i samband med segern i Vasaloppet som denna retorik ventilerades, och då särskilt i den mediala rapporteringen som lade stor vikt vid att kontrastera mellan samiskt och svenskt i fråga om åkstil och lynne. Persson vann efter en uppgörelse med bland andra Anders Ström från Mora. Sympatier med moralöparen framträder tydligt i *Idrottsbladets* referat efter tävlingen: "Anders är Mora-pojke, en av svensk skididrotts bästa prydnader, en fin och ädel pojke, som man av allt hjärta unnade segern." I beklagande ordalag slog artikelförfattaren fast att "Ström räckte inte till mot de mer naturbegåvade och starkare", vilket alltså åsyftade Persson.⁶⁹ Attityden till Ström var inkluderande, vilket till stor del kan återföras på hans sätt att leva upp till den rationelle asketens särskilda karaktärsdrag om att inte förhäva sig. När Ström några år senare vann Vasaloppet hade "han helst velat dra sig undan i ensamheten" när prisutdelningen närmade sig och "sjunka under jorden för att undgå de hyllningar som nu vänta honom", allt enligt *Idrottsbladet*.⁷⁰

Persson fick förkroppsliga det asketiska och skogshuggartränande skidlöparidealets antites. Segrarens kommentarer återgavs av *Idrottsbladet* med följande ordalydelse: "Jag är 30 år, och inte skogsarbetare. Nej visst inte, jag är en fri man, jägare och fiskare, och jag strövar hela året runt på mina färder till jaktmark och fiskevatten." "Den lille senige bytingen", kommenterade reportern om Persson, "skiner som en sol, där han sitter och berättar på sjungande, rätt god svenska, litet blygt förstås men rätt frimodigt".⁷¹

Segern kunde inte förklaras utifrån varken asketiska levnadsbetingelser eller rationella träningsprinciper. I stället var det talangen som hade gett honom segern. I framför allt de huvudstadsbaserade tidningarna fick de exotiska beskrivningarna åtskilligt utrymme. Persson var ett med naturen, vilket i *Stockholms-Tidningens* "Danilos" reportage tydligt framgår av följande meningar:

[L]appen Persson, står där som hämtad rakt ut ifrån storskogen, en varg i blicken, men en god, öppen och sympatisk varg. [...] Om jag

69. "Vasaloppet är årets folkfest", *IB* 4/3 1929.

70. "Segraren berättar i sitt hem om sig själv och sin gärning.", *IB* 4/3 1931 (första cit.); "Kring jubileet.", *IB* 4/3 1931 (andra cit.).

71. "Hos de fyra främsta", *IB* 4/3 1929.

bara kunde härma hans sång, ty hans tal är sång. [...] Aldrig kunde jag tro att det priset kunde vara för mig, sjöng han, och de grova, valkiga händerna ströko en glittrande glädjetår ur hans skogsvargsögon.⁷²

"Lappföret"

Mot samens förment naturliga skidlöpning stod den "gemene" svenskens av yrke (helst skogshuggare) och askes hårt framtränade skidlöpning. Eftersom samers skidfärdighet ansågs konstant och oföränderlig, kunde eventuella framgångar förklaras endast som en följd av yttre omständigheter och inte som ett resultat av en individuell prestation. En samisk seger kunde antas bero på att terrängen eller väderförutsättningarna var tillrättalagda för ett "naturligt" samiskt rörelsemönster. Dagsform eller hård träning inför loppet tillmättes sålunda ingen större betydelse. Om den samiske olympiern Torkel Persson, även han en profil i det tidiga Vasaloppets historia, konstaterades följande i *Dagens Nyheter*: "Får bara Torkel litet lös snö att springa i på sitt gamla lappmaner, kan han komma med överraskningar."⁷³

Det tydligaste exemplet på föreställningen om den naturliga skidlöpningen utgörs av det så kallade "lappföret" som flitigt diskuterades på tidningarnas sportsidor. När journalisterna skulle ange förklaringar till J. A. Perssons segrar låg detta fenomen ofta nära till hands. Efter att ha vunnit Kirunaloppet år 1929, och därigenom besekrat favoriten Sven Utterström, inledde *Svenska Dagbladets* korrespondent sitt tävlingsreferat på följande vis: "I verkligt lappföre, snöglopp och några köldgrader, slog igår lappen J. A. Persson sina konkurrenter i tremilsloppet."⁷⁴ Året därpå fick Utterström återigen se sig slagen av Persson, denna gång i det norrländska distriktsmästerskapet över 50 km. "Till historien", skrev *Aftonbladet*, "hör, att typiskt 'lappföre' rådde och att Utterström måste åka på ett par lånade skidor."⁷⁵ Några månader senare publicerade samma tidning en artikel som handlade om vilka som skulle kunna överta rollen som Sveriges störste "storrännare" efter Utterström. Av många tänkbara kandidater ansågs ändå att "J. A. Persson är måhända det starkaste [namnet], och den senige lappen från Arjeplog har onekligen stora förutsättningar att axla Holmenkollensegrarens mantel." Till grund för denna

72. "En lappman snabbast mellan Sälen och Mora.", *Stockholms-Tidningen (ST)* 4/3 1929.

73. "Vad man tror i Mora...", *DN* 4/3 1923.

74. "Vasaloppslapp ingen duvunge: slog 'Uttern'", *Svenska Dagbladet (SvD)* 25/3 1929.

75. "En nyttig läxa åt Holmenkollen-segraren", *AB* 5/2 1930.

slutsats låg det faktum att i "lappföre, dvs. kram snö och hårt, stormigt väder, torde han vara oslagbar".⁷⁶

Den betydelse som "lappföret" tillmättes fick sin kulmen vid 1932 års svenska mästerskap då synnerligen nyckfulla väderförhållanden räddade. *Dagens Nyheters* resonemang kring tremilsloppet lyder som följer: "Man hade på känn i går kväll att [Per-Erik] Hedlund skulle ta hem spelet, men lurade oss att hålla på lapp-JA [Persson], dels för att Hedlund aldrig haft någon tur på 3-milen, dels för att det efter allt att döma skulle bli s. k. lappföre." Förklaringen som angavs när Hedlund ändå avgick med segern var att "lappföret" uteblivit.⁷⁷ Vid femmilsloppet i samma mästerskap slog vädret om mitt under tävlingen, vilket fick skidexperterna att raskt ändra sina tips om utgången, åtminstone om vi får tro *Dagens Nyheters* utsände korrespondent: "Nu blir det lappföre, menade vi. Nu vinner J. A. Persson från Arjeplog, försökte vi mitt i experthögen, och runt om nickades bifall. [...] Ingen tvekan. Flingorna kysste spåret vått, och föret blev allt tyngre. Klabbföre." Samma korrespondent hörde hur en skidledare med säkerhet konstaterade att "Lappen vinner, lappföre, och hör se'n".⁷⁸

En centralgestalt i mellankrigstidens längdskidåkning var Johan "Klehan" af Klercker som satt på "dubbla stolar" eftersom han arbetade som sportjournalist på *Svenska Dagbladet* samtidigt som han var ledamot av Svenska Skidförbundets styrelse.⁷⁹ Efter att J. A. Persson vunnit Vargrännarloppet år 1929, reflekterade af Klercker i en krönika över väderlekens inverkan på den samiska framgången:

[...] bland de fem bästa voro fyra lappar. Man har gjort gällande att det var tack vare det genom nysnön tunga föret som lapparna kunde vinna och i viss mån är nog detta riktigt. I dylikt före gäller det nämligen mera på benen än på armarna och då ha lapparna en fördel. Det är dock icke enbart i sådant väglag, som våra svenska lappar kunna göra sig gällande på tävlingar, ty under alla de år skidlöpning bedrivits som tävlingsidrott i Sverige ha lappar ofta legat bland de främsta.⁸⁰

76. "'Vasalappen' blir 'Utterns' efterträdare?", *AB* 29/10 1930.

77. "Hedlunds fullträff.", *DN* 19/2 1932.

78. "Hjalmar Bergström 5-milsmästare.", *DN* 17/2 1932.

79. *Nationalencyklopedins* nätupplaga, sökord: Johan af Klercker. <<http://www.ne.se.proxy.mah.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/johan-af-klерcker>> (1/9 2016).

80. "Aktuellt av Klehan", *SvD* 9/4 1929.

Att det fanns ett särskilt "lappföre" som gynnade samiska skidåkare be-tvivlades alltså inte av "Klehan". I samma krönika underströk han dock att samiska skidåkare tenderade att falla offer för mytbildningar om att de inte kunde förmås att ta ut sig i tävlingssammanhang.

Det kan också vara skäl att man numer upphör att göra gällande att lappar icke skulle kunna deltaga i skidtävlingar därför att de icke ha begrepp om att det gäller att ha bråttom. Det är en orättvis klick de pråktiga lapparna fått på sig. Kunna Samefolkets män få tid att träna på samma sätt som de övriga idrottsmännen, skola de helt säkert visa att även de kan raska undan.⁸¹

Det synsätt som af Klercker förhöll sig skeptisk till företräddes framför allt av Sven Lindhagen, som ju även han satt på dubbla stolar i egenskap av sportjournalist på *Idrottsbladet* och ledamot av Svenska Skidförbundets styrelse. I Perssons seger såg Lindhagen en ljusning för den samiska skidåknigen, som ju tidigare ansetts "dödsdömd". Om framgångar skulle skördas även framledes berodde dock på om samerna kunde lära sig att anamma den "rationelle asketens" tränings- och tävlingsprinciper, samt att få svenska ledare som visste att utveckla deras tävlingssinne.

Det gäller bara att ta hand om dem, att leda dem in i den riktiga tävlingssporten, att försöka få dem till ordentlig träning. Lappen har av naturen icke stor förståelse för tidens betydelse, och han har svårt att passa tider och taga ut sig. Men får han en stark ledare, som präntar in i honom (och folket är långt ifrån ointelligent – snarare betydligt småslugt) blir han lika punktlig och plikttrogen som någon.[...] Kan man bara hålla honom till de mera asketiska principerna, är han lika god nu som förr.⁸²

I en annan artikel preciserade Lindhagen det synnerligen nedsättande och stereotypiserande resonemanget om den svenska skidledarens börda – för att travestera Rudyard Kiplings uttryck: "Nu tas han [lappen] också omhand av jägmästare, inspektörer och förmän uppe i sina fjäll, fostras av dessa och far gärna ned till tävlingar. Nu är han åter farlig, och får han 'lappföre' (lös, kall snö) kan han slå de allra bästa av 'de

81. "Aktuellt av Klehan", *SvD* 9/4 1929.

82. "Lappland kan åter giva oss storrännare", *IB* 6/3 1929.

vita'.⁸³ Lindhagen kunde även hitta andra argument för att se ljust på den samiska skidåkningens framtid. Rationaliseringen av sporten hade inneburit en anpassning efter internationella förhållanden, det vill säga hård terräng, vilket ansågs ligga i linje med samernas förment "naturliga" löpning: "[...] nu är skidlöpningen väl tillrättalagd för de små Same-männen", ansåg Lindhagen, eftersom "[t]errängskickligheten ligger lapparna i blodet." De släta banorna hade missgynnade samerna eftersom de inte orkade "staka i samma fart som 'vi vita'".⁸⁴ Att längdskidåkning "tillrättalagts" för samerna överensstämmer med föreställningen om att det var yttre omständigheter som låg till grund för samiska framgångar i skidspåret.

Samefolkets seger

Perssons förstaplats i Vasaloppet gav inte bara upphov till braskande rubriker i den rikstäckande dagspressen. I förhållande till de stereotypa och rasistiska resonemang som där fördes, kom *Samefolkets egen tidning* att anlägga ett helt annat synsätt på segern. Ett uppslag vigdes åt dramatikerna i vasaloppsspåret, vilket får betraktas som iögonenfallande eftersom idrottsnyheter sällan förekom i publikationer vid denna tid. Den etniska gränsdragningen är påfallande i artikeln som skriver in Persson och hans insats i en etnopolitisk retorik; Perssons seger var samefolkets seger.⁸⁵

Det samiska namnet och det karga Arjeplog har i samband med årets Vasalopp plötsligt på ärans och ryktets vingar blivit riksbekant. Det är vår lille, till sitt yttre oansenlige stamförvant J. A. Persson från Arjeplog, som åstadkommit detta. Genom radion och i spaltlånga artiklar i pressen, beledsagade av feta rubriker, är det känt, hurusom Persson den 3 mars i en mördande konkurrens bland 87 skidtävlar, tillhörande Sveriges elitkår, utgick som segrare i årets Vasalopp. Därmed har han ur idrottslig synpunkt höjt icke allenast sin hembygd utan även vårt folk på ett högre plan. Säkerligen har mer än en same vid underrättelsen härom i sitt stilla sinne dragit en glädjens suck och blottat huvudet för denne oförvägne stamförvant.⁸⁶

83. "Lappar i svensk skidhistoria.", *IB* 17/1 1930.

84. "Lappar i svensk skidhistoria.", *IB* 17/1 1930.

85. Jfr Patrik Lanttos tolkning av artikeln i *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (Umeå 2000) s. 148.

86. "Segraren i 1929 års Vasalopp.", *Samefolkets egen tidning* 1 (1929).

Att Perssons insats fick så stor uppmärksamhet hade sina skäl. Segern var en bragd, just på grund av att han i egenskap av same besekrat gräddan av "Sveriges elitkår". Hävdelsen och stoltheten måste betraktas i ljuset av de föreställningar om bristande tävlingsförmåga som samer tillskrevs utifrån. Resonemanget i artikeln utgick även här från att samer, ju mer skidåknigen moderniserades, fick allt svårare att hävda sig i tävlings-sammanhang. Men orsakerna till detta söktes inte i de rasrelaterade förklaringsmodeller om blod och natur som förekom på dagspressens sportsidor. I stället angav skribenten (förmodligen Torkel Tomasson) de kulturella och näringsrelaterade orsaker som försvårade för samer att specialisera sig som tävlingsskidåkare: "[...] de säregna levnadsförhållan-dena lägga tyvärr vissa svårigheter i vägen att få de dugligaste krafterna att ställa sig till förfogande i de moderna tävlingarna". Framför allt var det de nomadiserande samernas levnadsbetingelser som avsågs: "Och särskilt för renskötande sameh ges det sällan tillfälle att slita sig loss från arbetet i renskogen för att ägna sig åt systematisk träning, som ett deltagande i en större tävling givetvis förutsätter."⁸⁷

Var fanns Perssons renar?

Renskötarlivet tillmättes stor betydelse när det handlade om att peka ut förklaringar till samers skidlöparfärdigheter. Det kunde heta att "öde-marksliv i sällskap med fjällen och renarna" låg till grund för en uthållighet som annars få idrottsmän kunde uppvisa, vilket i sin tur gav en särskild fördel på längre tävlingsdistanser.⁸⁸ Att renskötselns inverkan ventilerades även i anslutning till Perssons vasaloppsseger hade därmed sina skäl, eftersom det nio mil långa loppet ställde särskilda krav på uthållighet. Under titeln "Sång till Arjeplog" skrev *Dagens Nyheter* "Den Blyge" en sex verser lång hyllningsdikt till vasaloppssegrarens ära. En av stroforna lyder: "Och renen, som hos dej sin passgång travar, han spisar nu av riksbekanta lavar!"⁸⁹ Att Persson på ett eller annat sätt förtjänade sitt uppehälle genom renskötsel togs mer eller mindre för givet, vilket framgår även av *Stockholms-Tidningens* "Danilos" fråga till segren: "Var har ni era renar, spørjer jag med tanke på vad vi mest knyta till begreppet

87. "Segren i 1929 års Vasalopp.", *Samefolkets egen tidning* 1 (1929).

88. "Vem vinner Vasaloppet?", *DN* 2/3 1923.

89. "Sång till Arjeplog.", *DN* 4/3 1929.

lapp." Segrarens svar förvånande uppenbarligen reportern: "Ja' har int' nå renar ja', ja' är fiskelapp."⁹⁰

Hur J. A. Perssons etniska tillhörighet skulle preciseras blev även föremål för diskussion i anslutning till den Norrbottniska skidveckan i Malmberget år 1930. Arjeplogs SK nådde stora framgångar i lagtävlingen på både tre- och femmilan. I laget ingick Persson tillsammans med sin äldre broder Lars. På *Dagens Nyheter*s sportsida konstaterades att

[i]ngen av de fyra löparna är eller har varit vad man i dagligt tal menar med lapp, d. v. s. renskötare – eller nomadlapp. Att i lappmarken kalla en "icke nomad" för "lapp" upptages ofta mycket illa. Vad Arjeplog- "lapparna" beträffa ha de alla fullgjort sina skyldigheter såväl i fråga om värnplikt och utskylder.⁹¹

Om citatet bygger på personliga utsagor framgår inte av artikeln, som hos skidåkarna låter påskina ett stigma kring att som icke renskötande tillskrivas epitetet "lapp". Resonemanget om att endast den kan vara "lapp" som ägnar sig åt renskötsel är emellertid karakteristisk för den föreställningsvärld som dominerade i den tid då J. A. Persson nådde sina flesta framgångar i skidspåret. Det anknyter i hög grad till det tankegods som präglade samtidens samepolitik.

Under det sena 1800-talet etablerades rasbiologin och rashygienen inom naturvetenskapen. Dessa läror kom i hög grad att påverka de allmänna föreställningarna om samerna och låg även till grund för de kulturhierarkiska tankegångar som karakteriserade den svenska samepolitiken.⁹² I Norge kom en ideologi baserad på socialdarwinism och nationalism att omsättas i en offensiv förnorskningspolitik som från sent 1800-tal fram till andra världskrigets slut riktades mot landets samiska befolkning. Samisk kultur och livsstil nedvärderades, språken ansågs mindervärdiga, befolkningen primitiv och i behov av upplysning. Samerna skulle assimileras och bli norrmän.⁹³ I Sverige har socialdarwi-

90. "En lappman snabbast mellan Sälen och Mora.", *ST* 4/3 1929.

91. "Fiskarne från Arjeplog bodensarnas övermän.", *DN* 6/2 1930.

92. Björn Norlin & David Sjögren, "Kyrkan, utbildningspolitiken och den samiska skolundervisningen vid sekelskiftet 1900: Inflytande, vägval och konsekvenser?", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, band 1 (Skellefteå 2016) s. 412.

93. Helge C. Pedersen, "Identitet og etnisitet i nord", i Pedersen & Skille (red.) (2016b) s. 48–49.

nismen och dess eventuella inverkan på landets samepolitik gett upphov till diskussioner. Av somliga forskare har den lyfts fram som något av politikens ideologiska klangbotten.⁹⁴ Lennart Lundmark menar dock att socialdarwinism är ett felaktigt begrepp om man vill förstå statsmakternas attityder till samerna under 1800-talet och det tidiga 1900-talet. För trots att politiken var rasistisk och byggde på en kulturhierarkisk föreställningsvärld, syftade den inte till att "samerna skulle förvägras allt stöd för att sedan gå under enligt historiens lagar".⁹⁵ Samepolitiken präglades, enligt Lundmark, snarare av en "kulturhierarkisk paternalism", där utgångspunkten var att samerna ansågs befinna sig på en lägre kulturnivå och att de därför var dömda att dö ut. Det ålåg därför riksdagen och politiska beslutsfattare att av omsorg för de förment svaga förhindra, eller i vart fall förhålla, undergången så långt det var möjligt.⁹⁶ Vid 1900-talets början yttrade sig den kulturhierarkiska paternalismen i föreställningen om att civilisationen var det största hotet mot samernas fortlevnad. Den så kallade "lapp skall vara lapp"-politiken byggde därvidlag på en idealisering av fjällrenskötseln. En same skulle leva som nomad, ägna sig åt renskötsel, bo i kåta och skyddas från de frestelser som lockade i det svenska samhället.⁹⁷

Karakteristiskt för denna samepolitik var att tolkningsföreträdet att definiera vad som var samiskt, och vem som var same, i största utsträckning var förbehållet den svenska statsmakten och inte samerna själva. I kölvattnet av den renbeteslag som antogs år 1928 fick individers självidentifikation ett i princip obetydligt inflytande över statens definitioner och de juridiska implikationer som följde av dem. Föreställningen om att "lapp skall vara lapp" medförde att endast renskötare med medlemskap i en lappby ansågs vara fullvärdiga samer och därmed berättigade att göra anspråk på sär rättigheter. Som Andrea Amft påtalat cementerades bilden av en "autentisk minoritet", vilken hade en påfallande svag verklighetsförankring eftersom nomadiserande renskötare i själva verket utgjorde en minoritet av den samiska befolkningen. Följden blev exempelvis att bofasta skogs- jakt- och fiskesamer ofta föll utanför statsmakternas snäva definition av begreppet "lapp", och att heteroge-

94. En översikt ges av Norlin & Sjögren (2016) s. 420. Se särskilt not 37.

95. Lennart Lundmark, *"Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämlig": Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv* (Umeå 2002) s. 14–17, cit. s. 17.

96. Lundmark (2002) kap. 3.

97. Lundmark (2002) kap. 5.

niteten, det vill säga skillnader i språk, näringar och traditioner, tonades ned i möjligaste mån.⁹⁸ Den autentiska "lappen" – en renskötande nomad som framlevde sitt liv bortom civilisationen – var en föreställning som hade ett brett genomslag även i sportens värld. Det var i förhållande till denna stereotyp som J. A. Persson bedömdes. Även inom samtidens vetenskapssamhälle torde de rasistiska förklaringarna till samernas skidskicklighet ha varit allt annat än uppseendeväckande. Vid tiden för J. A. Perssons seger i Vasaloppet var exempelvis det rasbiologiska institutet i Uppsala en etablerad institution. När det öppnades år 1922 stod en bred majoritet i riksdagen bakom beslutet.⁹⁹

Skidsporten är ett belysande exempel på vilka uttryck som den allmänna attityden till samerna tog sig under det tidiga 1900-talet eftersom den rasbiologiska retoriken blir så väldigt påtaglig i jämförelser mellan kroppar i rörelse. Att samer, som diskuterats ovan, närmast "dödsdömdes" som tävlingsskidåkare när svenskarna började träna och tävla enligt den "rationelle asketens" metoder, indikerar att socialdarwinismen ändå utövade ett visst inflytande över sportjournalisternas retorik – sett även utifrån Lundmarks strängare definition av begreppet.

Perssons seger sedd med norrländska ögon

J. A. Persson var alltså aldrig verksam som renskötare under sin levnad, även om sportjournalister gärna lät påskina att så var fallet. Diskussionen om hans samiska börd och dess förmenta inverkan på prestationerna i skidspåren var alltså en diskussion som till största del pågick ovanför hans huvud. Den intresserade främst stockholmsbaserade sportjournalister, vilka tillfogade Persson de kulturella och rasrelaterade kriterier som hörde samman med samtidens diskurs om vad som karakteriserade en autentisk "lapp". Hur Persson förhöll sig till de etniska särdrag som han tillskrevs framgår inte tydligt. Han tycks dock inte ha haft för vana att framhäva sin samiska bakgrund i någon större utsträckning.¹⁰⁰ Om orsaken till detta ska sökas i ett socialt stigma eller om det berodde på att etniciteten helt enkelt inte spelade någon roll för honom går bara

98. Andrea Amft, *Sápmi i förändringens tid: En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv* (Umeå 2000) s. 98–128.

99. Yvonne Hirdman, Urban Lundberg & Jenny Björkman, *Sveriges historia 1920–1965* (Stockholm 2012) s. 224–225.

100. Intervju med släkting till J. A. Persson 13/8 2016.

att spekulera i. Av den radiointervju som genomfördes med J. A. Persson 1970 framgår ändå att han på olika sätt förhöll sig till det offentliga samtalet kring skidåkningens idealtyper. Persson var noga med att positionera sig visavi den "rationelle asketens" karakteristiska drag. Med emfas underströk han att det inte var skogsarbetet som format honom som skidåkare: "Jag var då inte i skogen och högg timmer eller nånting." Träningen hade inte heller haft någon större betydelse för hans framgångar: "Jag fiska' och gick på jakten, det var min träning det." "En del är ju född med förmågor", förklarade Persson sin framgångsrika karriär, "så det går bara automatiskt allting, se".¹⁰¹ Det sistnämnda ligger i linje med hur den "ädle vilden" brukade beskrivas. Samtidigt bör vi hålla i minnet sportjournalisternas återgivanden av Perssons egen röst som underströk att skidskickligheten inte kommit sig av att han varit verksam som renskötare. En möjlig tolkning av detta är att J. A. Persson var mån om att slå ifrån sig de identitetspositioner som han tillskrevs utifrån, oavsett om det var den "rationelle asketens" eller den "ädle vildens" stereotypa karaktärsdrag som han sammankopplades med.

I den etniska gränsdragning som pågick på mellankrigstidens sportidor användes Persson som exempel på att påvisa skillnaderna mellan vad som var karakteristiskt för samiska och svenska skidåkare. Men lika viktiga som dessa etniska rågångar var på det rikstäckande planet, lika liten funktion tycks de ha haft på regional nivå. Det framgår inte minst av att norrländska tidningar tenderade uppmärksamma segrarens regionala tillhörighet i rubrikerna, medan tidningar söderöver lade tonvikt på att den som vunnit var "lapp".¹⁰² Tydligt är att uppslutningen kring J. A. Persson var mycket stark i Arjeplog. Att han över huvud taget hade råd att färdas den långa vägen till starten i Sälen berodde på att man genom lokal initiativkraft samlat ihop pengar till resan.¹⁰³ Det berättas

101. Inspelad intervju med J. A. Persson från 1970.

102. Se t.ex. "Persson, Arjepluog, Vasasegrare efter spännande tvekamp med Helge Wikström.", *Norrbottens-Kuriren* 4/3 1929; "Persson, Arjepluog, segrade i 1929 års Vasalopp.", *Norrbottens Allehanda* 4/3 1929; "Norrbottensseger vid Vasaloppet i går.", *Västerbottens Folkblad* 4/3 1929; "Lappen Persson vann Vasaloppet.", *StD* 4/3 1929; "30-årig fiskarläpp först i Mora.", *IB* 4/3 1929; "Kullan gav lagern åt lappen i 8:de Vasaloppet", *Falu Kuriren* 4/3 1929; "Lyckad debut av lappen Persson från Arjeplog", *Dala-Demokraten* 5/3 1929; "En lapp vann 8:e Vasaloppet", *DN* 4/3 1929; "En lappman snabbast mellan Sälen och Mora.", *ST* 4/3 1929.

103. Till legendbildningen om J. A. Persson hör att han före sin seger i Vasaloppet åkte på skidor från sitt hem i Skierfa till Jörn (en sträcka mer än dubbelt så lång som Vasaloppet) för att därifrån ta tåget vidare ned mot Dalarna och tävlingsstarten. Se Ulrika Vallgård, *Från Tuorda till Jonsson: Norrbottens skidförbund 50 år, 1946–1996* (Boden 1996) s. 16–18.

att arjeplogsborna efter triumfens fullbordande firade ”på gatorna i rent sydländsk yra” och att hedersbetygelserna till Persson startade redan i Arvidsjaur med ”hyllningstal och ’gullstol’”.¹⁰⁴ Åtskilliga telegram sändes till segraren, varav somliga med mycket lokalpatriotiska tongångar: ”Redan från Din hembygd ekot uppå segerropet svarar hell”.¹⁰⁵ 50 år efter segern rekapitulerades minnet av vasaloppsegern i *Piteå-Tidningen* med följande ordalydelse:

När J.A. kom tillbaka till Arjeplog som segrare i 1929 års Vasalopp, blev han hyllad av hela Arjeplog. Folk från samhället och landsbygden runt omkring samlades mangrant på Lill-Davids biograf för att hylla honom. Efter många tal och hurrarop ordnades en riktig brakfest som varade hela natten. [...] J.A. Perssons framgångar i skidspåret väckte ett enormt skidintresse i Arjeplog. I varje liten by hade man en egen J.A.¹⁰⁶

Som kontrast till hur det förhöll sig på det rikstäckande planet hade etnicitet en ringa betydelse för hur J. A. Persson slog an på de lokalpatriotiska hjärtesträngarna. Denna åtskillnad mellan norr och söder, i fråga om vad Persson representerade, kan lättare förstås vid beaktande av att bilden av Norrland länge utgick från koloniala föreställningar och idéer som formulerades söderöver. Norrland har varit den vidsträckta landsändan i periferin, förknippad med elände och fattigdom, men som från och med industrialiseringens genombrott blev betraktad som ett nationens dignande förråd av naturresurser och råvaror.¹⁰⁷ Den ”ädle vilden” med vargen i blicken, som stockholmsreportern såg framför sig vid Vasaloppet år 1929, var en produkt av denna koloniala och exotiserande föreställningsvärld. I hemtraktens och den norrländska dagspressens hyllningsord kan man i stället skönja något av en regional självhävande som i detta fall överskrider etniska gränser och tar spjärn mot de uppfattningar om Norrland som fanns söderöver. Även i Norge, där

104. Rickard Hedman, ”Från Vargjägare till OS-guld. Skidsport och utveckling i Pite lappmark vid sekelskiftet”, opublicerad uppsats, tillgänglig på <<http://plassn.nu/rike/Idrottshistoria.html>> (9/9 2016).

105. Arjeplogs silvermuseums arkiv, Telegram från Falun 3/3 1929 till ”Vasaloppsegrenen [sic] Person [sic] Mora”.

106. ”J.A. i fädrens spår”, *Piteå-Tidningen* 3/3 1979.

107. Sverker Sörlin, *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet* (Umeå 1988) s. 49.

polariseringen mellan norr och söder varit än mer påtaglig, finns be-
lägg för att det som blir till regionalism i norr motsvarats av etniska
stereotyper söderöver, något som Helge C. Pedersen visat i en studie om
framställningar i media av den kvänske skidåkaren Per Olsen.¹⁰⁸

Avslutande diskussion

Egensinnighet, fåordighet och hårt skogsarbete har länge lyfts fram
som kännetecknande drag för ett svenskt skidåkarideal med nationa-
listiska konnotationer. Det har föreslagits att detta ideal fungerat som
ett identifikationsobjekt i folkhemmets Sverige, och att karaktärsdra-
gen är att betrakta som en återspeglning av svensk mentalitet. Jag vill
dock argumentera för att idealet bör betraktas mer som en konstruk-
tion än ett arketypiskt identifikationsobjekt sprunget ur folkdjupen. I
denna artikel har karaktärsdragen sammanfogats under begreppet den
"rationelle asketen", och jag har försökt förstå fenomenet dels som ett
utslag av den utvecklingsoptimism som präglade det tidiga 1900-talets
längdskidåkning, dels som en idealtyp vilken underbyggdes av en etnisk
gränsdragning visavi sin motsvarighet, den "ädle vilden". Konstruktio-
nen av hjältarna och deras motsatser återspeglar de asketiskt puritanska
idealens betydelse i det moderna samhällets framväxt. I detta avseende
framträdde idealet ("rationell asket") såväl som avvikelser ("ädel vild") i
de båda skidlöpartyperna. Dessa idealtyper var protagonister i den före-
ställningsvärld som renodlade skidåkares färdigheter och karaktärsdrag
i kategorierna svenskt och samiskt.

Utifrån rationalistiska principer laborerade den svenska skidledning-
en med sin idrott i syfte att göra eliten så konkurrenskraftig som möjlig
i internationella drabbningar. Berättelsen om den "rationelle asketen"
växer fram ur denna utvecklingssträvan eftersom han i sin ständiga för-
sakelse och arbetsiver tuktar sig själv till framgång utan att för den skull
låta sig förnjösas. Han förkroppsligade därmed ett strävsamt ideal i ett
samhälle där makten i allt större utsträckning utgick från arbetarrörel-
sen. Samer stod emellertid för både askesens och rationalitetens motsats.
Föreställningen gjorde gällande att samer var biologiskt determinerade
att löpa på skidor. Deras förmågor ansågs oföränderliga och framgång-
arna berodde på i vilken utsträckning väder, före och terräng hade

108. Pedersen (2016a).

tillrättagts för samernas förutsättningar. Svenska skidåkare erkändes sålunda som aktiva subjekt medan sameer marginaliserades till passiva objekt utan egen agens. Medan svenska skidåkares färdigheter kunde återföras på en kultur som inbegrep både vilja, mål och rationalitet förklarades samers skidåkning utifrån natur och medfödda egenskaper. Tydligt är att den skidåkande folkhjälten därigenom nått sin hjältestatus utifrån vad han gör, medan den samiska skidåkaren som stereotyp inte blir hjälte på grund av vad han är.

Det går inte att underskatta det stora inflytande som media, i detta fall dagspressen, utövade i denna produktion av hjältar och antihjälter.¹⁰⁹ Men under lagren av den koloniala sanningsregim, som uttrycktes på såväl sportsidor som i skidledares texter, framträder även motstridiga retoriker. Det framgår inte minst av de skiftande uppfattningar om vad och vem J. A. Persson var. När stockholmsbaserade sportjournalister refererade i tidningarna så tenderade den exotiserande idealtypen att ligga en skidlängd före Persson själv. Han var en "naturbegåvning", med en "varg i blicken" och antogs vara renskötare enligt samtidens föreställningar om vad som kännetecknade en "autentisk lapp". Att sameer av kulturella och näringsrelaterade orsaker inte ansågs ha möjlighet att tävla på samma villkor i den moderniserade längdskidåkning som låg samtidigt till grund för den stolthet och den hävdelseretorik i *Samefolkets egen tidning* som följde av Perssons vasaloppsseger. Bakom de uppfattningar och egenskaper som Persson tillfogades framträder ändå en agerande aktör som slog ifrån sig sammansmältningen mellan stereotyp och person. Persson underströk att han varken var skogshuggare eller renskötare.

Vad exemplet J. A. Perssons illustrerar är att etniska och sociala identiteter är situationsbetingade, och att sammanhangen styr deras innehåll och funktion.¹¹⁰ Det framgår inte minst när man jämför den etniska gränsdragningen, som pågick på rikstäckande nivå, med den lokala betydelsen av Perssons seger. Otvetydigt är att Persson varit en katalysator för den lokala identiteten i Arjeplog, och då inte främst i egenskap av att han var same, utan för att han satte hemtrakten på kartan i Skidsverige. För att hitta källan till föreställningen om "lappen" som "den ädle vilden" i svenska skidspår bör man sålunda inte söka sig

109. Jfr Hellström (2014).

110. Jfr Hylland Eriksen (1998) s. 42–43.

till landets nordligare breddgrader, utan snarare mot huvudstaden och de blickar som därifrån riktades mot perifera, men inte desto mindre exotiska, landsändar.

Among "rational ascetics" and "noble savages" Ethnic relations in Swedish cross-country skiing, 1900–1930

Cross-country skiing in Sweden has long been a sport with connotations of nationalism. When skiing became a popular sport in the 1920s, an image emerged of the elite male cross-country skier as a "folk hero" embodying certain characteristics: he was a silent, willful and hard-working lumberjack. The present study contributes to the discussion of identity formation within Swedish cross-country skiing by adding an ethnic perspective. Although skiing had an important function in early twentieth-century national identity formation, skiing was also strongly associated with the Sami people, the indigenous population of the Nordic countries who resides in a region that stretches across the national borders of Sweden, Norway, Finland and Russia. The study analyzes and sheds light on the contrast between "Swedishness" and "Saminess" in descriptions of individual elite cross-country skiers in press material and skiing literature of the early twentieth century.

Two ideal types of cross-country skiers, both with connotations of nationalism and ethnicity, emerge from the sources. First, the "rational ascetic," representing the characteristics of the "folk hero." His industriousness, silence, restraint and unpretentiousness embody a protestant ethic, which combines the pursuit of success with an asceticism that prevents the skier from being satisfied with his achievements. Athletic skills were thereby explained as the result of intentions put into practice through rational goals and methods. The "noble savage", the second ideal type, on the other hand, represents neither rationality nor asceticism. Instead, his skills were understood to be an innate ability. Since the "noble savage" belongs to the state of nature, where harmony and balance prevails, no aspirations of any kind are needed. Therefore, neither discipline, rational training or time perception are the bases for the success of a "noble savage." He is a "natural talent" possessing biological properties suitable for skiing. Whereas the success of "Swedish" skiers (rational athletes) were explained as the result of individual capacities, a victory for a Sami skier was perceived to be due to external circumstances – for example the "lappföre", a particular snow condition, or

certain weather, trail and track conditions which were difficult to master – because their abilities were natural and not acquired. The heroization of Swedish elite skiers was thus a process reinforced by the construction of ethnic contrasts between the "rational (Swedish) ascetic", depicted as an active subject, and the "noble (Sami) savage", depicted as a passive object.

Keywords: History of sport, indigenous sport, Sami history, cross-country skiing, ethnicity, identity